

“งานศพที่ปลอดสิ่งเสพยาเสพติด การพนัน หรือ อบายมุขต่างๆไม่ได้ถูกนับว่าเป็น งานอัปมงคลแต่อย่างใด จริงๆแล้วยัง นำไปมากกว่างานบวชหรืองานแต่งที่ เต็มไปด้วยเหล้ายา สิ่งเสพยาเสพติด หรือ อบายมุขอื่นๆเสียอีก เพราะเมื่อเราไปถึง สิ่งแรกที่เราจะทำการทำความ เคารพศพ ซึ่งทอดร่างแสดงธรรมให้เห็นความจริงที่ทุกคนจะต้องเจอไม่ว่า จะอยู่ในสถานะใดยากดีมีจนแค่ไหนก็ตาม ล้วนต้องตายทุกคน”

ไว้ท์ลินินบุ๊คส์

วินาทีอันมีค่ายิ่ง

(หนังสือที่จัดทำด้วยความ
ปรารถนาดีอย่างที่สุด)

เพื่อเป็นธรรมทาน
ห้ามจำหน่าย

วินาทีอันมีค่ายิ่ง

(หนังสือที่จัดทำด้วยความปรารถนาดี
อย่างที่สุด)

พิมพ์ครั้งแรก: พฤศจิกายน 2555

ออกแบบและจัดทำโดย:

ไวย์ท์ลินินบุ๊กส์ (White Linen Books)

โทร. 08-46954113 หรืออีเมลล์

whitelinenbooks@hotmail.com

หรือ chunhagarns@gmail.com

พิมพ์ที่: บริษัท ซาเร็นการพิมพ์ จำกัด

www.sarenprinting.com

โทร. 0-2328-0883-4

**สงวนลิขสิทธิ์ ให้จัดพิมพ์เพื่อเป็น
ธรรมเนียมเท่านั้น ห้ามจำหน่าย และ
หากท่านใดต้องการคัดลอกเพื่อแจก
เป็นธรรมเนียมโดยไม่คิดมูลค่า สามารถ
ทำได้โดยไม่ต้องขออนุญาต หรือติดต่อ
ตามเบอร์โทรศัพท์-อีเมลตามที่ระบุไว้
ด้านหน้า**

เกริ่นนำ

โดยธรรมเนียมไทย เราถือกันว่างานศพเป็นงานอวมงคล เพราะมีการตายเป็นความพลัดพรากสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักอันเป็นเหตุให้ญาติทั้งหลายเกิดความเศร้าโศกอาลัยต่อผู้ที่จากไป ผู้จัดทำเองก็เช่นเดียวกัน นอกจากเคยไปร่วมงานศพมากมายหลายครั้งมาแล้ว ยังได้เคยจัดงานศพให้แก่บิดาและญาติๆ ในครอบครัววงศ์ตระกูลของตนเอง และจากประสบการณ์เหล่านี้ จึงสังเกตเห็นว่า หากผู้มาร่วมงานศพมีความเข้าใจและสามารถวางใจอย่างผู้มีสัมมาทิฐิได้

จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง
แก่ญาติ และแก่ผู้วายเป็นอย่างมาก
มายมหาศาล

ดังนั้น การจัดทำหนังสือเล่มนี้
จึงเป็นการแสดงความเห็นส่วนบุคคล
โดยมีจุดประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นประโยชน์
และโอกาสในการพัฒนาจิตจากการไป
ร่วมงานศพเป็นหลัก ซึ่งอาจจะแตกต่าง
จากความเห็นของท่านผู้อ่านไปบ้าง
และถ้าหากเป็นเหตุให้ขุนข้องหมองใจ
ต้องขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย เนื่องจาก
มิได้มีความมุ่งร้ายใดๆ เป็นแต่เพียง
ความปรารถนาดีด้วยความบริสุทธิ์ใจ
อย่างยิ่งที่พึงจะมีต่อกันในฐานะเพื่อน

ร่วมทุกข์เท่านั้น และประโยชน์ใดคุณ
งามความดีใดๆที่เกิดขึ้นจากการนี้ขอ
น้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัย และ
ขอผลบุญจงถึงแก่ดวงจิตของผู้วาย
ชนม์ซึ่งได้ทอดร่างแสดงธรรม พระ
สงฆ์ผู้สวดพระอภิธรรม รวมถึงญาติฯ
ทั้งหลายที่จัดงานศพอันเป็นเหตุให้ผู้
มาร่วมในพิธีเปิดโอกาสให้ตนเองได้
เจริญมรณานุสติ เป็นความไม่ประมาท
นับเป็นคุณอย่างยิ่ง ให้เป็นผู้ประสพ
ความสุขตลอดกาลนานเทอญ

ไว้ท์ลินินบุ๊กส์

27 พฤศจิกายน 2555

สารบัญ

	หน้า
เนื้อหา	13
“ทำไมต้องใช้บทพระอภิธรรม เจ็ดคัมภีร์”	26
สรุปความหมายของแต่ละคัมภีร์	
คัมภีร์ที่ ๑ พระธัมมสังคณี	32
คัมภีร์ที่ ๒ พระวิมังค์	34
คัมภีร์ที่ ๓ พระธาตูกถา	36
คัมภีร์ที่ ๔ พระปกคคลบัญญัติ	37
คัมภีร์ที่ ๕ พระกถาวัตถุ	38

คัมภีร์ที่ ๖ พระยมก	41
คัมภีร์ที่ ๗ พระมหาปฏฐาน	42
บทสวดพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์และ ความหมาย	44

งานศพ สำหรับใครหลายคนๆ
ถือว่าเป็นงานที่ไม่เป็นมงคล ยิ่งถ้าสำ
หรับผู้ที่ถือธรรมเนียมเรื่องการ “ชง”
ด้วยแล้ว จะกลายเป็นความอัปมงคล
คือ นอกจากหา “มงคล” (แปลว่า
เครื่องให้ถึงความเจริญ) ไม่ได้แล้วยัง
เป็นโทษอย่างมหันต์ ซึ่งหากไปร่วม
อาจจะทำให้สิ่งไม่ดี วิญญาณไม่ดีหรือ
ผี ติดตัว ติดตามเรามา อันเป็นเหตุให้
เกิดเจ็บไข้ได้ป่วย สุขุเสียข้าวของเงิน
ทอง หรือหนักสุดๆก็ถึงแก่ชีวิตได้
ความเชื่อหรือค่านิยมที่ว่ามานี้ก็ยิ่งถือ
ว่าเป็นเพียงความเห็นส่วนบุคคลเท่านั้น

สำหรับผู้เขียนมีความเห็นว่
งานศพที่ปลอดสิ่งเสพย์ติด การพนัน
หรือ อบายมุขต่างๆไม่ได้ถูกนับว่าเป็น
งานอัมงคลแต่อย่างใด จริงๆแล้วยัง
นำไปมากกว่างานบวชหรืองานแต่งที่
เต็มไปด้วยเหล้ายา สิ่งเสพย์ติดหรือ
อบายมุขอื่นๆเสียอีก เพราะเมื่อเราไป
ถึง สิ่งแรกที่เราจะทำคือการทำความ
เคารพศพ ซึ่งทอดร่างแสดงธรรมให้
เห็นความจริงที่ทุกคนจะต้องเจอไม่ว่า
จะอยู่ในสถานะใดยากดีมีจนแค่ไหนก็
ตามลั้วต้องตายทุกคน บางรายอายุ
ไม่มากก็เสียชีวิตกระทันหันจาก

อุบัติเหตุไม่ทันได้สังลา บางรายหมดลม
ไปเฉยๆประมาณหลับแล้วไม่ตื่น บาง
รายนอนป่วยอยู่บ้านอยู่โรงพยาบาล
นานหลายปีในหลากหลายสภาพ
สื่อสารได้บ้าง ไม่ได้บ้าง รู้ตัวบ้าง ไม่
รู้ตัวบ้างแล้วสิ้นชีพอย่างสงบหรืออย่าง
ทุกข์ทรมาน มันชัดเจนว่า ความเปลี่ยนแปลง
ไปสู่ความตายเกิดขึ้นคือบุคคลานเข้า
หาเราตลอดเวลา รูปผู้ตายหน้าโลงศพ
ก็แสดงไว้เป็นหลักฐานได้อย่างดีทีเดียว
ส่วนใหญ่มักจะนำรูปถ่ายตอนที่ผู้ตาย
ยังมีชีวิตอยู่ถ่ายไว้เมื่อครั้งยังดูดีหรือ
รุ่งเรืองที่สุด อาจเป็นรูปสมัยหนุ่มสาว

หรือมียศถาบรรดาศักดิ์ใบหน้าผุดผ่อง
ไม่หมองคล้ำเหมือนร่างปัจจุบันที่นอน
อยู่ภายในโลง ซึ่งนั่นก็แสดงลักษณะ
แห่งไตรลักษณ์คือ ความไม่เที่ยง ทนอยู่
ในสภาพเดิมไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลง จึง
ไม่สามารถยึดเอาถือเอาไว้ได้เลย นี่ถ้า
เป็นสมัชชโหราณที่ไม่มี การฉินน้ำยาอาบ
ศพพอร่มารีนเผา กั้นกลางแจ้งบนเชิง
ตะกอนก็จะยิ่งเห็นชัดได้พิจารณาอสุภะ
กันไปต่อหน้าต่อตา

อย่างในประเทศศรีลังกามี
ธรรมเนียมการตั้งศพไว้ที่บ้านแล้ว
นิมนต์พระไปสวด สิ่งหนึ่งที่พระท่าน

จะทำคือการพิจารณาธรรมพิจารณา
สภาพอสุภะที่ปรากฏเบื้องหน้าด้วยการ
จ้องมองดูร่างผู้ตายอย่างสงบชั่วระยะเวลา
หนึ่ง ซึ่งถ้าเป็นในบ้านเราก็อาจถือ
เป็นสิ่งไม่สวยงามออกจากตาไม่น่ามอง
และไม่ให้เกิดรดีต่อผู้วายชนม์และญาติ
ทั้งหลาย นอกจากนั้น ในความหมาย
บางส่วนของคำสวดเพื่อถวายดอกไม้
ของพระชาวลีลังกาที่ผู้เขียนเคยพบ
คือ กลิ่นหอมของดอกไม้ก็เปรียบได้กับ
คุณงามความดีของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดี
ปฏิบัติชอบที่ได้ขจรไกลออกไปอย่าง
ไพศาล แต่อย่างไรก็ดี ดอกไม้ที่ถวาย

นั่นก็จะต้องร่วงโรยไปเฉกเช่นเดียวกัน
กับพระสรีระร่างกายของพระตถาคตที่
แตกสลายไปในที่สุด สำหรับดอกไม้
หน้าศพนั้น เรามักนำมาประดับเพื่อ
ความสวยงามและเพื่อป้องกันกลิ่นอัน
ไม่พึงประสงค์จากร่างของบุคคลอัน
เป็นที่รัก ถึงแม้ดอกไม้ส่วนใหญ่จะแบ่ง
บานและส่งกลิ่นหอมในเวลาช่วงสั้นๆ
ไม่กี่วันแต่ก็มีคุณประโยชน์ตามสมควร
ทำให้ย้อนคิดถึงตนเองว่าได้ทำความดี
ทำประโยชน์เหมือนกลิ่นหอมของดอก
ไม้ทิ้งไว้อย่างไรบ้างหรือไม่ ถ้าวันนี้เวลา
นี้เป็นเราที่ต้องนอนอยู่ในโลงเบื้องหน้า

เราจะรู้สึกอย่างไร อะไรๆที่เราเคยยึด
มันสำคัญว่ามีค่ามากหรือต้องดีนรณ
ไขว่คว้ามาให้ได้จะยังมีค่าอยู่รึปล่าว ที่
สำคัญ ทางข้างหน้ามันเป็นเส้นทางตาม
เหตุแห่งกรรมที่เราจะต้องไปคนเดียว
แล้วเราได้สะสมได้สร้างเหตุที่ดีไว้
เพียงพอต่อการเดินทางที่ดีหรือไม่

อันที่จริงยังมีข้อคิดอื่นอีกมาก
มายตั้งแต่การมัดตราสังข์อันแสดงถึง
ความเป็นห่วงต่างๆที่พันธนาการไว้ เช่น
ว่า มัดที่คอแทนห่วงในลูกจะกินจะกลืน
แต่ละคำก็ต้องนึกถึงว่าลูกจะได้กินไหม
มัดข้อมือคือห่วงแห่งคู่ชีวิต สามีหรือ

ภรรยา มัดที่เท้าคือห่วงแห่งสมบัติ
พัสดานต่างๆ หรือจะเป็นการเคาะโลง
ศพเพื่อให้กินข้าวหรือฟังพระสวด ซึ่ง
ทุกคนต่างก็เห็นได้ว่า ร่างที่ไร้วิญญาณ
ของผู้ตายไม่อาจฟื้นคืนลุกขึ้นมารับ
ประทานสิ่งของต่างๆ ที่ลูกหลานหรือ
ญาติได้จัดไว้ให้เหมือนเมื่อตอนยังมี
ชีวิตอยู่ ซึ่งในข้อนี้คุณแม่ของผู้เขียน
มักจะพูดอยู่เสมอว่า ลูกๆ ชื่อของมาให้
เค้ากิน ได้เห็นเค้ากินได้ ได้กินตอนนี้
ยังงี้ก็ดีกว่ารอให้เค้าไปนอนในโลงแล้ว
มาเคาะเรียกให้เค้ากิน ถึงตอนนั้นอยาก
เห็นก็ไม่ได้เห็นแล้วหายไปเสียแล้ว (ก็

ได้ผล ทำให้ลูกๆ เลยต้องคอยซื้อของ
ชอบมาให้คุณแม่รับประทานอย่างสม่ำเสมอ) ถึงตรงนี้ เพียงแค่ไหว้หน้าศพก็
ได้ข้อคิดแห่งความไม่ประมาทอันเป็น
ประโยชน์มากมายมหาศาลแล้ว ยังไม่
นับการฟังสวดพระอภิธรรมที่จะกล่าว
ต่อไป

“พระอภิธรรม” โดยความ
หมายคือ ธรรมที่มีความละเอียดยิ่ง
ซึ่งในความเข้าใจส่วนตัวของผู้เขียนนั้น
เป็นธรรมที่พระตถาคตได้ทรงตรัสรู้
และทรงแสดงเพื่อให้รู้ตามด้วยพระ
ปัญญา ยิ่ง ซึ่งจะปรากฏหรือถูกแสดง

แก่โลกก็เฉพาะในกาลที่มีพระพุทธ
ศาสนาหรือมีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
อุบัติขึ้นและได้ทรงแสดงธรรมไว้เท่านั้น
ดังนั้น จึงเป็นการยากอย่างยิ่งที่จะได้มี
โอกาสฟังพระธรรมอันละเอียดยิ่งนี้ ถือเป็น
เป็นโชคอันดีเป็นบุญอันประเสริฐที่เกิด
มาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาและ
ได้ฟังธรรมอันวิจิตรเช่นนี้ ดังนั้น ถึงแม้
จะฟังแล้วไม่เข้าใจในความหมายเลยแต่
ก็ถือว่าได้สร้างเหตุแห่งการได้พบพระ
ธรรมและเข้าถึงธรรมไว้ในกายภาค
หน้าให้เกิดขึ้นแก่ตนแล้ว ผู้เขียนมัก
เปรียบเทียบให้ฟังเมื่อมีผู้ถามในเรื่อง

การไม่รู้ความหมายและการสร้างเหตุ
โดยเปรียบกับการหัดให้เด็กเล็กๆหรือ
ลูกๆเขียน กอ ไก่ ซึ่งตอนนั้นเด็กๆก็ไม่
เข้าใจในสิ่งที่ตนเขียนหรืออ่าน แต่ถึง
กระนั้น นั่นก็คือ พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ได้
สร้างเหตุแห่งการอ่านออกเขียนได้ให้
แก่ลูกๆหรือเด็กๆแล้ว เมื่อวันหนึ่งเหตุ
ครบผลก็จะปรากฏมาเป็นความอ่าน
ออกเขียนได้ นี่ยังไม่นับว่า หากผู้มา
ร่วมงานสามารถเข้าใจในเนื้อหาจนเกิด
ปัญญา หรืออย่างน้อยสามารถเจริญ
สติ หรือเกิดเป็นสมาธิขณะตั้งใจฟังได้
อาณิสต์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตน แก่พระสงฆ์

ผู้แสดงธรรม ญาติผู้จัด และดวงจิต
ของผู้ล่วงลับ ที่จะได้รับประโยชน์แห่ง
การพัฒนาจิตจะมากมายมหาศาล
ขนาดไหน ประกอบกับก่อนการฟัง
ธรรมจะต้องมีการอารธนาศีลเสียก่อน
จึงยิ่งทำให้มองเห็นแต่สิ่งมงคลที่จะเกิด
และได้รับจากการร่วมงานศพที่จัด
อย่างเหมาะสม

นอกจากการฟังธรรมแล้วยังได้
ร่วมอนุโมทนากับการถวายสังฆทาน
ของคณะเจ้าภาพ ร่วมอุทิศบุญกุศล
ให้แก่ดวงวิญญาณของผู้เสียชีวิต หรือ
ได้ร่วมสละทรัพย์เป็นทานเพื่อช่วยเหลือ

ในการจัดงานศพ จึงกล่าวได้ว่า การมาร่วมงานศพนั้นหากเข้าใจก็ได้ครบทั้งศีลสมาธิ และปัญญา อันเป็นเครื่องให้ถึงความเจริญอย่างยิ่ง

ต่อจากนี้เป็นบทความที่ผู้เขียนได้จากเว็บ www.dhammadjak.net โดยเจ้าของกระทู้เองก็ไม่ทราบที่มาว่าใครเป็นผู้กล่าวไว้ ตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่เห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านจึงนำมาโพสต์ไว้ มีเนื้อหาดังนี้

“ ...ทำไมต้องใช้บทพระอภิธรรม ๓/
คัมภีร์มาสวดในงานบำเพ็ญกุศลศพ
ให้แก่ผู้วายชนม์ ท่านผู้รู้ได้วินิจฉัยไว้
ดังนี้ คือ

ประการแรก พระอภิธรรมนั้น

เป็นธรรมล้วนๆ ไม่กล่าวถึงบุคคล มี
เนื้อหาสาระที่ลึกซึ้ง แม้จะฟังคำแปล
แล้วก็ยังเข้าใจได้ยาก แต่การที่นำเอา
พระอภิธรรมมาสวดในงานศพก็เพื่อให้
ผู้ฟังได้เข้าใจความจริงของสังขารที่เกิด
มาแล้วก็ต้องพบกับความแก่ ความ
เจ็บ และความตาย โดยมีศพเป็นตัว
อย่างมองเห็นเฉพาะหน้า แต่ถ้าผู้ฟัง

พอจะรู้คำแปลอยู่บ้างก็จะเข้าใจ
ความหมายได้ลึกซึ้งดีขึ้น

ประการที่สอง มีคตินิยมว่า
การสวดพระอภิธรรมเป็นการสนอง
พระคุณของมารดาบิดาตามแบบอย่าง
ที่พระจริยาวัตรขององค์พระสัมมาสัม
พุทธเจ้า ที่ได้เสด็จขึ้นไปบนสวรรค์ชั้น
ดาวดึงโปรดพุทธมารดาที่ได้สิ้นพระ
ชนม์แล้ว ต่อมา แม้ผู้วายชนม์นั้นๆ จะ
มิใช่มารดาบิดาก็ตาม แต่ก็ถือเป็นประ
เพณีที่ผู้บำเพ็ญกุศลจะได้อุทิศไปให้ผู้
วายชนม์นั้น

ประการที่สาม การที่นำเอา
พระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับ
กุศลพิธีเนื่องในงานศพดังกล่าวจะเป็น
วิธีหนึ่งของการป้องกันมิให้พระสัท-
ธรรม คือพระอภิธรรมอันตรธานหาย
ไป ประเพณีการสวดพระอภิธรรมหน้า
ศพนั้น เกิดขึ้นมายาวนาน นับแต่พระ
พุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยแล้ว
แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเริ่มเมื่อใด รู้
เพียงว่าเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา
ตั้งแต่ดั้งเดิมนับแต่ประเทศไทยรับเอา
พระพุทธานุศาสนามาเป็นศาสนาประจำ
ชาติ ประจำจิตใจชาวไทยมาแต่โบราณ

กาลตั้งแต่ยุคล้านนา ยุคกรุงสุโขทัย ยุค
กรุงศรีอยุธยา ยุคกรุงธนบุรี และมาถึง
ยุครัตนโกสินทร์ จวบจนปัจจุบัน

กล่าวถึงพระอภิธรรม ซึ่งมีทั้ง
หมด ๗ คัมภีร์ เป็น ๑ ในจำนวนพระ
ไตรปิฎก แต่ถือเป็นปิฎกที่มีจำนวนมาก
ถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมมชฎี แบ่งออก
เป็น ๗ คัมภีร์ ตั้งแต่ ธัมมสังคณี วิภังค์
ชาตูกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก
และปิฎกฐาน รวมเรียกว่า พระอภิธรรม
ปิฎก ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง แม่บทมาติกา
ล้วน ๆ

สาเหตุที่มีประเพณีการสวด
พระอภิธรรมหน้าศพนั้น ตามวัตถุประสงค์ประ
สงค์จริง ๆ แล้ว เป็นการสวดให้คนที่มา
ร่วมงานฟังเพื่อให้มีสติระลึกถึงอยู่เสมอ
ว่า ความตายสามารถมาเยือนได้ทุก
วินาที ทุกลมหายใจเข้าออก ไม่ควรประ
มาทในการใช้ชีวิต แต่ควรเร่งประกอบ
คุณงามความดี ทำบุญทำกุศลให้มาก
เพื่อที่จะได้เป็นเสบียงเดินทางไปสู่ภพ
หน้าที่ดี ๆ ยิ่งขึ้นและมีบารมีที่จะบรรลु
ธรรมในอนาคตกาลเบื้องต้นด้วย แต่
ความเข้าใจของเจ้าภาพมักเป็นการเข้าใจ
ใจว่าสวดให้ศพฟัง เพื่อจะได้ไปสู่สุคติ

สัมปราชญ์เบื้องหน้า และถือเป็นประ
เพณีสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น แม้พระอภิธรรมจะมี
ความหมายที่เป็นมงคลสูงสุด เพราะ
หมายถึงการสวดธรรมชั้นสูงก็ตามแต่
เมื่อกลายเป็นการสวดในงานศพมายาว
นานแล้ว ถ้าหากจะมีการให้พระไปสวด
ในงานมงคลเช่น งานมงคลสมรส หรือ
งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ก็
จะกลายเป็นสิ่งที่กระทำไม่ถูกต้องตาม
ประเพณีไป ไม่เป็นไปตามจารีต ขนบ
ธรรมเนียมไป พูดังกล่าว ๆ คือ ค่านิยม
ในการสวดพระอภิธรรมหน้าศพนั้น

กลายเป็นสิ่งที่ฝังใจอยู่ในจิตวิญญาณ
หรือความรู้สึกที่คนไทยถือกันมาช้านาน หากจะเปลี่ยนไปสวดในงานทำ
บุญต่าง ๆ ที่เป็นมงคลนั้นจะกลายเป็น
การเปลี่ยนแปลงที่คนไทยยากจะรับได้

สำหรับความหมายของแต่ละ
คัมภีร์ อาตมภาพจะสรุปความเป็น
คัมภีร์ๆไป ดังนี้

คัมภีร์ที่ ๑ พระธัมมสังคณี

เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมสภาวะธรรม จัดเป็น
หมวดหมู่ได้ ๓ หมวด คือ ๑) กุศลธรรม
หมายถึงธรรมในฝ่ายดีที่ตัดขาดจาก

บาปความชั่ว ๒) อกุศลธรรม หมายถึง
ธรรมที่อยู่ในฝ่ายบาปฝ่ายชั่ว ๓) อัป
ยาคตาธรรม หมายถึงธรรมที่มีสภาพ
เป็นกลางๆ ยังไม่ตกอยู่ในฝ่ายใดฝ่าย
หนึ่ง

จิตของมนุษย์ย่อมสัมผัสอยู่
เสมอกับสภาวะธรรมทั้ง ๓ นั้น ไม่อย่าง
ใดก็อย่างหนึ่ง เช่น ความหนาว ความ
ร้อน หิว กระจาย ขณะเมื่อสัมผัสอยู่
กับสิ่งใด สิ่งอื่นก็ไม่มีอยู่ในจิต เช่น คิด
เรื่องความใคร่ ความโกรธ ความคิด
อย่างอื่นก็จะไม่มี แต่เมื่อหยุดคิด อาจ
เป็นอัปยาคตาธรรมอยู่หรือเปลี่ยนเป็น

มีเมตตา กรุณา ก็เป็นฝ่ายกุศลธรรม
ทันที

เนื้อหาในตอนท้ายของคัมภีร์
แสดงผลของจิตที่สัมผัสกับธรรมอย่าง
ใด ก็จะเป็นอย่างนั้น เช่น สัมผัสกับ
กุศล ความฟุ้งซ่านย่อมไม่เกิด ความ
เดือดร้อนย่อมไม่เกิดตามมา เป็นต้น

คัมภีร์ที่ ๒ พระวิภังค์ โดย

เนื้อหาเป็นคัมภีร์บรรยายแยกชั้น ๕
ออกอย่างละเอียด ในคัมภีร์นี้แยกให้
เห็นแต่เฉพาะรูปชั้นเท่านั้น ความรู้
เรื่องชั้น ๕ จัดว่าเป็นอุปการะแก่การ

ฝึกกรรมฐาน ฝึกสมาธิอย่างดียิ่ง

เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง
จมูกได้กลิ่น เป็นต้น จะปฏิบัติอย่างไร
กิเลสจึงจะเกิดขึ้นไม่ได้ ต้องมีสติกำ
หนดรู้ รู้ที่ไหน รู้ตรงที่เกิด คือ เมื่อตา
เห็นรูป ให้ตั้งสติไว้ที่ตา นึกภาวนาว่า
เห็นหนอ ๆ , หูได้ยินเสียง ให้ตั้งสติไว้ที่
หู นึกภาวนาว่า ได้ยินหนอ ๆ , จมูกได้
กลิ่น ให้ตั้งสติไว้ที่จมูก นึกภาวนาว่า
กลิ่นหนอ ๆ , ลิ้นได้รส ให้ตั้งสติไว้ที่ลิ้น
นึกภาวนาว่า รสหนอ ๆ , กายถูกต้อง
ร้อน เย็น อ่อน แข็ง ให้ตั้งสติไว้ตรงที่
ถูกต้อง นึกภาวนาว่า ถูกหนอ ๆ , เวลา

นั่งหลับตาภาวนาว่า พองหนอ ยุบหนอ
ก็คือการกำหนดชั้นที่ ๕ ว่าโดยย่อก็คือ
การกำหนดรูปนาม นั่นเอง

คัมภีร์ที่ ๓ พระธาตุกุกกา

คัมภีร์นี้ว่าด้วยการสงเคราะห์ธรรม
ต่างๆ โดยมีธรรมตั้งสำหรับเป็นเกณฑ์
๓ หัวข้อด้วยกัน ซึ่งถือว่าเป็นธรรม
สำคัญ ได้แก่ ชั้นที่ อายตนะ และธาตุ
ในเนื้อหาได้แยกแยะวิธีการสงเคราะห์
เป็น ๙ ลักษณะ เพียงแต่แสดงวิธีเท่า
นั้น มิได้ยกตัวอย่างไว้ ซึ่งมีรายละเอียด
ที่ผู้ศึกษาต้องเรียนรู้เข้าใจหัวข้อธรรม
อย่างกว้างขวางจึงจะเข้าใจชัด เมื่อเข้า

ใจชัดแล้วนับว่ามีประโยชน์มาก

ในที่นี้อาตมาขอยกตัวอย่างการ
สังเคราะห์ตามลักษณะที่ ๔ คือ บทว่า
“ สังคะหิตেনะ สังคะ-หิตัง ” ดังนี้ “
สังขารขันธ์สังเคราะห์เข้าในสมุทัยสัง
มัคคสังได้ สังขารขันธ์สังเคราะห์เข้าใน
อายตนะได้ เรียกว่า ธรรมายตนะ สัง
ขารขันธ์สังเคราะห์เข้าในธาตุได้ เรียก
ว่า ธรรมธาตุ ”

คัมภีร์ที่ ๔ พระปกคณ

บัญญัติ คัมภีร์นี้ได้บรรยายเกี่ยวกับ
เรื่อง “ การบัญญัติ ” ซึ่งได้กำหนด

บัญญัติไว้ ๖ ประการ คือ บัญญัติเรื่อง
ชั้นร์ บัญญัติเรื่องอายตนะ บัญญัติ
เรื่องธาตุ บัญญัติเรื่องสัจจะ บัญญัติ
เรื่องอินทรีย์ และบัญญัติเรื่องบุคคล
บัญญัติแต่ละข้อนั้นได้จำแนกแยกข้อ
ย่อยให้เห็นชัดว่ามีอะไรบ้าง โดยยก
บุคคลบัญญัติเป็นตัวอย่างว่า บุคคลนั้น
มีบัญญัติเรียกแยกออกได้ถึง ๒๐ ประ
เภท ตามบทสวดนั้น ซึ่งแม้บัญญัติอื่นก็
แยกย่อยออกได้เป็นข้อๆ อีกเช่นกัน

คัมภีร์ที่ ๕ พระกถาวัตถุ เป็น
คัมภีร์ที่มีคำอธิบายที่น่าสนใจอยู่มาก
คือ ชื่อบทว่า กถาวัตถุ นั้น แปลว่า

เรื่องของถ้อยคำ เรื่องของคำพูด ซึ่งใน
พระไตรปิฎกได้กำหนด เรื่องถ้อยคำที่
ควรพูดที่พระพุทธองค์แสดงไว้ ๑๐
ประการ คือ

๑. อัปปัจจนกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้มี
ความปรารถนาน้อย
๒. สันตุมฺมุจฺจิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้
สันโดษยินดีตามที่ตนหาได้
๓. ปวิเวกกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้
สังคกาย สังคใจ สังคกิเลส
๔. อสังสัคคกถา ถ้อยคำที่ชักนำไม่ให้
ระคนด้วยคนชั่ว ความชั่ว ใจชั่ว
๕. วิริยารัมภกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้

ปรารธนาความเพียร

๖. สีสกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล
๗. สมาธิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ฝึกสมาธิ
๘. ปัญญาภกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา
๙. วิมุตติกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้พ้นจากกิเลส อยู่เหนืออำนาจกิเลส
๑๐. วิมุตติญาณทัสสนกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจใน ความที่ใจพ้นจากกิเลส

ความมุ่งหมายทางธรรมของคัมภีร์นี้

เป็นการชี้้นำตามแนวทางแห่งพระ
นิพพานโดยเฉพา

คัมภีร์ที่ ๖ พระยมก ข้อความ
ย่อในคัมภีร์นี้ มีลักษณะเป็นคำถามโดย
ตลอด แต่การแปลในที่นี้เป็นลักษณะกึ่ง
คำถามคำตอบ คำว่า “ ยมก ” แปล
ตามศัพท์ว่า “ คู่ ” คือ ของที่มาเป็นคู่
และยังมีความหมายทางธรรม หมายถึง
เป็นเครื่องบรรลुธรรมและเป็นเครื่อง
ก้าวล่วงวิจิกิจณา (ความสงสัย-แครง
ใจ) ของเวไนยสัตว์ “ ยมก ” แยกเป็น
หัวข้อละเอียดได้ถึง ๑๐ ประเภท มี
เรื่องกุศลมูล , ชั้นที่ -๕ ,อายุตนะ ๑๒ ,

ธาตุ ๑๘ , อริยสัจ ๔ , สังขาร ๓ เป็นต้น

คัมภีร์ที่ ๗/ พระมหาปฏฐาน

คัมภีร์นี้ได้แสดงปัจจัย อันเป็นเครื่อง
สนับสนุนให้เกิดอย่างอื่นไว้ถึง ๒๔
อย่าง มีเหตุปัจจัยเป็นต้น ตัวอย่างเหตุ
ที่เป็นปัจจัยให้เกิดอย่างอื่นได้ คือ เหตุ
๖ อันได้แก่ โสภะ โทสะ โมหะ อโสมะ
อโทสะ อโมหะ เป็นปัจจัยแก่รูปนาม
เป็นต้น การที่จะรู้ เข้าใจชัดแจ่มแจ้งใน
มหาปฏฐานนั้น เป็นสิ่งที่ยาก “ พระ
มหาปฏฐานมีนัยที่กว้างขวาง มีนัยหา
ที่สุดมิได้ มีอธิบายอันสุขุมลึกล้ำยิ่งกว่า
พระสังฆธรรมทั้งปวง เปรียบดังภูเขา

สินธุ์ที่สูงกว่าภูเขาทิ้งหลาย ดั่งมหาสมุทรที่ลึกกว่ามหานที เป็นวิสัยของพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์ มิได้เป็นวิสัยของพระสาวก ” การที่ฟังบทย่อพระมหาปฐกฐานนี้ หากผู้ฟังรู้เรื่องและแปลออก ก็จะช่วยให้นำความรู้ ความคิด มาแก้ไขปัญหาชีวิตที่ยังไม่สามารถจะคิดออกและแก้ตกได้ โดยการค้นหาว่าต้องมีสาเหตุมาจากอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ ขอให้ลองพิจารณาดูจะพบด้วยตนเอง... ”

บทสวดพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์และ ความหมาย

พระสังคินี

กุสะลา ธัมมา, พระธรรมทั้งหลายที่
เป็นกุศล, ให้ผลเป็นความสุข
อะกุสะลา ธัมมา, ธรรมทั้งหลายที่เป็น
อกุศล, ให้ผลเป็นความทุกข์,
อัปฺพยากะตา ธัมมา, ธรรมทั้งหลายที่
เป็นอัปฺพยากฤต, เป็นจิตกลาง ๆ อยู่,
กะตะเม ธัมมา กุสะลา, ธรรมเหล่าใด
เป็นกุศล

ยัสสะมิง สะมะเย, ในสมัยใด,
กามาวะจะรัง กุสะลัง จิตตัง อุป
ปันนัง โหติโสมนัสสะสะหะคะตัง
ญาณะสัมปะยุตตัง, กามาวจรกุศลจิต
ที่ร่วมด้วยโสมนัส, คือความยินดี,
ประกอบด้วยญาณ คือ ปัญญาเกิดขึ้น
ปรารภอารมณ์ใด ๆ,
รูปารัมมะนัง วา, จะเป็นรูปารมณฺ์,
คือยินดีในรูปเป็นอารมณ์ก็ดี,
สัททารัมมะนัง วา, จะเป็นสัททารมณฺ์
, คือยินดีในเสียงเป็นอารมณ์ก็ดี,
คันธารัมมะนัง วา, จะเป็นคันธารมณฺ์,
คือยินดีในกลิ่นเป็นอารมณ์ก็ดี,

ระสารัมมะนัง วา, จะเป็นรสารมณ, คือยินดีในรสเป็นอารมณ์ก็ดี,

โผฏฐัพพารัมมะนัง วา, จะเป็นโผฏฐัพพารมณ, คือยินดีในสิ่งที่กระทบถูกต้องกายเป็นอารมณ์ก็ดี,

ธัมมารัมมะนัง วา ยัง ยัง วา ปะ

นารัพพะ, จะเป็นธรรมารมณ, คือยินดีในธรรมเป็นอารมณ์ก็ดี,

ตัสสะมิง สะมะเย ผัสโส โหติ, อะวิก

เขโป โหติ, เย วา ปะนะ ตัสสะมิง สะ

มะเย, อัญญะปิ อตถิ ปะฏิจจะสะมุป

ปันหา อะรูปิโน ธัมมา, ในสมัยนั้น

ผัสสะและความไม่พึงชานย่อมนมี, อีก

อย่างหนึ่ง ในสมัยนั้น ธรรมเหล่าใด,
แม้อื่นมีอยู่เป็นธรรมที่ไม่มีรูป, อาศัยกัน
และกันเกิดขึ้น,

อิเม ธัมมา กุสะลา, ธรรมเหล่านี้เป็น
กุศล, ให้ผลเป็นความสุข

พระวิภัต

ปัญญาจักขัณธา, ชั้นห้าคือส่วนประกอบ
หน้าอย่างี่รวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่,

รูปักขัณโธ, รูปชั้นห้าคือส่วนที่เป็นรูป
ภายนอกและภายในคือร่างกายนี้,
ประกอบด้วยธาตุ ๔,

เวทนาภาคขันธ, เวทนาขันธคือ

ความรู้สึกเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุข เป็น
ทุกข์ หรือเฉย ๆ,

สัญญาภาคขันธ, สัญญาขันธคือความจำ
ได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖,

สังขารักขันธ, สังขารขันธคือความคิด
ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็น
กลางๆ,

วิญญาณ์กขันธ, วิญญาณ์ขันธคือ
ความรู้แจ้งในอารมณ์ ทางอายตนะทั้ง
๖,

ตัดละ กะตะโม รุปักขันธ, บรรดา
ขันธทั้งหมดรูปขันธเป็นอย่างไร,

ยังกัญจิ รุปัง, รูปร่างใดอย่างหนึ่ง,
อะติตานาคะตะปัจจุปัณนัง, ที่เป็น
อดีต อนาคตและปัจจุบัน,
อัสสมัตตัง วา, ภายในก็ตาม,
พะหิทธา วา, ภายนอกก็ตาม,
โอฟาริกัง วา สุขุมัง วา, หยาบก็ตาม
ละเอียดก็ตาม
หีนัง วา ปะณิตัง วา, เลวก็ตาม
ประณีตก็ตาม
ยัง ทูเร วา สันติเก วา, อยู่ไกลก็ตาม
อยู่ใกล้ก็ตาม,
ตะเทกัชฌัง อะภิสัญญหิต์วา
อะภิสังขิปิต์วา, ย่นกล่าวร่วมกัน,

อะยัง วุจจะติ รูปักขันโธ, เรียกว่ารูป
ขันธ

พระธาตุกถา

สังคะโท อะสังคะโท, การสงเคราะห์
การไม่สงเคราะห์ คือ,

สังคะหิตนะ อะสังคะหิตัง, สิ่งที่ไม่
สงเคราะห์เข้ากับสิ่งที่สงเคราะห์แล้ว,

อะสังคะหิตนะ สังคะหิตัง, สิ่ง
สงเคราะห์เข้ากับสิ่งที่สงเคราะห์ไม่ได้,

สังคะหิตนะ สังคะหิตัง, สิ่ง
สงเคราะห์เข้ากับสิ่งที่สงเคราะห์ได้,

อะสังคะหิตนะ อะสังคะหิตัง, สิ่งที่ไม่
สงเคราะห์เข้ากับสิ่งที่สงเคราะห์ไม่ได้,
สัมปะโยโค วิปะโยโค, การอยู่
ด้วยกัน การพลัดพรากกันคือ,
สัมปะยุตเตนะ วิปะยุตตัง, การ
พลัดพรากจากสิ่งที่อยู่ด้วยกัน
วิปะยุตเตนะ สัมปะยุตตัง, การอยู่
ร่วมกับสิ่งที่พลัดพรากไป
อะสังคะหิตัง, จัดเป็นสิ่งที่สงเคราะห์
ไม่ได้

พระบุคคลบัญญัติ

ฉะบัญญัติโย, บัญญัติ ๖ ประการ,

อันบัณฑิตผู้รู้ฟังบัญญัติขึ้น คือ,

ขันธบัญญัติ, การบัญญัติธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันเรียกว่าขันธ มี ๕,

อายะตนะบัญญัติ, การบัญญัติธรรมอันเป็นบ่อเกิด (แห่งทุกซ์และไม่ทุกซ์), เรียกว่าอายตนะ มี ๑๒,

ธาตุบัญญัติ, การบัญญัติธรรมที่ทรงตัวอยู่เรียกว่าธาตุ มี ๑๘,

สังขะบัญญัติ, การบัญญัติธรรมที่เป็นของจริงเรียกว่าสังขะ มี ๔, คือ
อริยสังข ๔,

อินทรียะปัญญาตติ, การบัญญัติธรรม
ที่เป็นใหญ่เรียกว่าอินทรีย์ มี ๒๒,

บุคคละปัญญาตติ, การบัญญัติ
จำพวกบุคคลของบุคคลทั้งหลาย,

กิตตาวะตา บุคคะลานัง บุคคะ

ละปัญญาตติ, บุคคลบัญญัติของบุคคล
มีเท่าไร,

สะมะยะวิมุตโต อะสะมะยะวิมุตโต,

ผู้พ้นในกาลบางครั้ง, ผู้พ้นอย่าง
เด็ดขาด,

กุปปะธัมโม อะกุปปะธัมโม, ผู้มีธรรม

ที่กำเริบได้, ผู้มีธรรมที่กำเริบไม่ได้,

ปะริหานะธัมโม อะปะริหานะธัมโม,

ผู้มีธรรมที่เสื้อมได้, ผู้มีธรรมที่เสื้อม
ไม่ได้,

เจตนาภัพโพ อะนุรักขนาภัพโพ,
ผู้มีธรรมที่ควรแก่เจตนา, ผู้มีธรรมที่
ควรแก่การรักษา,

ปุกุชชะโน โคตฺตระณฺ, ผู้เป็นปุกุชน, ผู้
คร่อมโคตร,

ภะยฺยุปะระโต อะภะยฺยุปะระโต, ผู้เว้น
ชั่วเพราะกลัว, ผู้เว้นชั่วไม่ใช่เพราะกลัว,

ภัพพาคะมะโน อะภัพพาคะมะโน, ผู้
ควรแก่มรรคผลนิพพาน, ผู้ไม่ควรแก่
มรรคผลนิพพาน,

นียะโต อะนียะโต, ผู้เที่ยง, ผู้ไม่เที่ยง,

ปะฏิป็นนะโก ผะเลฏฐิติ, ผู้ปฏิบัติ
อริยมรรค, ผู้ตั้งอยู่ในอริยผล,
อะระหา อะระหัตตายะ ปะฏิป็นโน,
ผู้เป็นพระอรหันต์, ผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระ
อรหันต์

พระกถาวัตถุ

บุคคะโล อุปะลัพะพะติ สัจฉิกัตตะปะ
ระมัตเถนาติ, ค้นหาบุคคลไม่ได้โดย
ปรมัตถ์, คือความหมายอันแท้จริง
หรือ?,
อามันตา, ถูกแล้ว,

โย สัจฉิกัตถโย ประระมัตถโย, ตะโต โส
ปุคคะโล อุปะลัพพะติ, สัจฉิกัตถะ
ประระมัตถะนาติ, ปรมัตถ์ คือ

ความหมายอันแท้จริงอันใดมีอยู่,
ค้นหาบุคคลนั้นไม่ได้โดยปรมัตถ์, คือ
ความหมายอันแท้จริงอันนั้นหรือ?

นะ เหว้ง วัตตัพเพ, ท่านไม่ควรกล่าว
อย่างนั้น,

อาชานาหิ นิคคะหัง ्हัญจิ ปุคคะโล
อุปะลัพพะติ, สัจฉิกัตถะประระมัตถะ
นะ เตะนะ ะตะ เระ วัตตัพเพ, โย
สัจฉิกัตถโย ประระมัตถโย ตะโต โส ปุค
คะโล อุปะลัพพะติ สัจฉิกัตถะปะ

ระมัดเมนาติ มิจฉา, ท่านจงรู้นิคหะ
(การข่ม ปราม) เกิด, ถ้าท่านค้นหา
บุคคลไม่ได้โดยปรมัตถ์, คือโดยความ
หมายอันแท้จริงแล้ว, ท่านก็ควรกล่าว
ด้วยเหตุ^{นั้น}ว่าปรมัตถ์, คือความหมาย
อันแท้จริงอันใดมีอยู่, เราค้นหาบุคคล
นั้นไม่ได้โดยปรมัตถ์, คือโดยความ
หมายอันแท้จริง^{นั้น}, คำตอบของท่าน
ที่ว่าปรมัตถ์ คือความหมายอันแท้จริง
อันใดมีอยู่, เราค้นหาบุคคลนั้นไม่ได้
โดยปรมัตถ์, คือโดยความหมายอัน
แท้จริงอัน^{นั้น}จึงผิด,

พระยมก

เย เกจิ กุสะลา ธัมมา, ธรรมบาง
เหล่าเป็นกุศล,

สัพเพ เต กุสะละมุลา, ธรรมเหล่านั้น
ทั้งหมดมีกุศลเป็นมูล,

เย วา ปะนะ กุสะละมุลา, อีกร้อยอย่าง
หนึ่งธรรมเหล่าใด มีกุศลเป็นมูล,

สัพเพ เต ธัมมา กุสะลา, ธรรม
เหล่านั้นทั้งหมดก็เป็นกุศล,

เย เกจิ กุสะลา ธัมมา, ธรรมบาง
เหล่าเป็นกุศล,

สัพเพ เต กะสุละมุเลนะ เอกะมุลา,
ธรรมเหล่านั้น ทั้งหมดมีมูลอันเดียวกับ

ธรรมที่มีกุศลเป็นมูล,

เย วา ปะนะ กุสะละมุเลนะ เอกะ

มูลา, อีกอย่างหนึ่งธรรมเหล่าใดมีมูล

อันเดียวกับธรรมที่มีกุศล เป็นมูล,

สัพเพ เต ธัมมากุสะลา, ธรรม

เหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศล

พระมหาปฏฐาน

เหตุปัจจัยโย, ธรรมที่มีเหตุเป็นปัจจัย,

อาร์มมะณะปัจจัยโย, ธรรมที่มี

อาร์มณเป็นปัจจัย,

อะธิปะติปัจจัยโย, ธรรมที่มีอธิบดีเป็น

ปัจฉัย,

อนันตะระปัจจะโย, ธรรมที่มีปัจฉัย

ไม่มีอะไรคั่นในระหว่าง,

สมะนันตะระปัจจะโย, ธรรมที่มี

ปัจฉัยมีที่สุดเสมอกัน,

สะหะชาตะปัจจะโย, ธรรมที่เกิด

พร้อมกัปปัจฉัย,

อัญญะมัญญะปัจจะโย, ธรรมที่เป็น

ปัจฉัยของกันและกัน,

นิสสะยะปัจจะโย, ธรรมที่มีนิสัยเป็น

ปัจฉัย,

อุปะนิสสะยะปัจจะโย, ธรรมที่มี

อุปะนิสสัยเป็นปัจฉัย,

บุรุษชาติปะจจะโย, ธรรมที่มีการเกิด
ก่อนเป็นปัจจัย,

ปัจฉาชาติปะจจะโย, ธรรมที่มีการ
เกิดภายหลังเป็นปัจจัย,

อาเสวะนะปะจจะโย, ธรรมที่มีการเสพ
เป็นปัจจัย,

กัมมะปะจจะโย, ธรรมที่มีกรรมเป็น
ปัจจัย,

วิปากะปะจจะโย, ธรรมที่มีวิปากเป็น
ปัจจัย,

อาหาระปะจจะโย, ธรรมที่มีอาหารเป็น
ปัจจัย,

อินทริยะปะจจะโย, ธรรมที่มีอินทริย์

เป็นปัจจัย,

ฌานะปัจจะโย, ธรรมที่มีฌานเป็น

ปัจจัย,

มัคคะปัจจะโย, ธรรมที่มีมรรคเป็น

ปัจจัย,

สัมปะยุตตะปัจจะโย, ธรรมที่มีการ

ประกอบเป็นปัจจัย,

วิปะยุตตะปัจจะโย, ธรรมที่ไม่มีการ

ประกอบเป็นปัจจัย,

อัติปัจจะโย, ธรรมที่มีปัจจัย,

นัตติปัจจะโย, ธรรมที่ไม่มีปัจจัย,

วิคะตะปัจจะโย, ธรรมที่มีการอยู่

ปราศจากเป็นปัจจัย,

**อะวิคะตะปัจจะโย, ธรรมที่มีการอยู่
ไม่ปราศจากเป็นปัจจัย**